

บุษบกธรรมาสน์ “ยอดมงกุฏ” ในการเปรียญวัดราชประดิษฐา: จาก”อินทรคติ” ในรัชกาลที่ 3 สู่ “พระบรมราชสัญลักษณ์” ประจำรัชกาลที่ 4

พิชญา สุ่มจินดา

ความนำ

บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏใน “การเปรียญ” วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ศาสนวัตถุที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นงานประณีตศิลป์ชิ้นเอกของวัดราชประดิษฐา จะกลับซ่อนตัวหลักเรือนสายตาผู้คนทั่วไปอยู่ใน “การเปรียญ” หรือที่บางท่านเรียกว่า “พระที่นั่งทรงธรรม” (แห่งน้อย, 2549, 143) อาคารสำคัญอีกหลังที่ไม่คุ้นหน้าคุ้นตาและเป็นจุดสนใจของผู้คนด้วยเช่นกัน ด้วยเพราะตั้งอยู่ด้านหลังกำแพงด้านทิศตะวันตกของวัด แม้แต่ประวัติวัดที่กรมศิลปากรตีพิมพ์เมื่อคราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ก็ยังไม่กล่าวถึง (กรมศิลปากร, 2525 ก, 45-46) บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏรูปทรงงดงามแปลกตาเพิงเป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาเราท่านกันไม่นานมานี้ เมื่อมีการบูรณปฏิสังขรณ์การเปรียญในพุทธศักราช 2549 ประกอบกับหม่อมราชวงศ์แห่งน้อย ศักดิ์ศรีนิกวิชาการผู้เชี่ยวชาญสถาปัตยกรรมราชสำนักได้ตีพิมพ์ภาพของบุษบกธรรมาสน์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของบทความ “พระที่นั่งทรงธรรม: วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” ในนิตยสารศิลป วัฒนธรรม ฉบับเดือนสิงหาคม พุทธศักราช 2549 (แห่งน้อย, 2549, 143-153) บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏของวัดราชประดิษฐา จึงได้มีโอกาสเผยโฉมอย่างสง่างามอีกครั้ง

บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏของวัดราชประดิษฐา ยังนับเป็น 1 ใน 4 ของบุษบกยอดมงกุฏและยอดทรงมงกุฏเท่าที่พวกเรายกเคยพบในประเทศไทย ได้แก่

1. บุษบกธรรมาสน์ยอดทรงมงกุฏ จากวัดค้ำคาว จังหวัดนนทบุรี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในห้องไม้จำหลัก ทำจากไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก ลักษณะเป็นบุษบกทรงกระบอก ทรวดทรง ผอมเพรียวสูงชะลูด มียอดทรงมงกุฏแบบทรงจอมแห รองรับด้วยเสา 6 ต้น ฐานบุษบกจำหลักรูปเสี้ยวกางเขียบกิเลนบนพื้นหลังโปร่ง บนสุดของฐานประดับด้วยกระจังปฏิญาณขนาดใหญ่สอดใส่รูปเทพพนม บันไดทางขึ้นสูงชัน ราวบันไดโค้งตัวเป็นหางของมกรที่คาย “มนุชยนาค” ออกมาจากปากอย่างอ่อนช้อยสวยงาม จัดเป็นงานศิลปะในสมัยอยุธยาตอนปลาย

2. บุษบกยอดทรงมงกุฏประดิษฐานพระประธานในพระอุโบสถ วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร พระอารามที่คฤหิงษ์น้อย ภริยาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2393 ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมศิลปากร, 2525, 279) เป็นบุษบกไม้จำหลักรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปิดทองประดับกระจก ยอดทรงมงกุฏเพิ่มมุมของบุษบกมีสัดส่วนทรงงดงามได้สัดส่วนยิ่ง ปลายปลียอดประดับพุ่มข้าวบิณฑ์

3. **บุษบกยอดมงกุฎประดิษฐานพระประธานภายในพระอุโบสถ วัดบรมวงศัศรวราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนแล้วเสร็จใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพุทธศักราช 2418 เป็นบุษบกผ่าครึ่งติดผนังทำจากไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก หลังคาบุษบกจำหลักเป็นรูปโค้งคล้ายโดมประกอบด้วยลายกลีบบัวขนุนทำเป็นพุ่มต้นพระศรีมหาโพธิ์แบบเดียวกับจิตรกรรมไทยประเพณีที่นิยมตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์ มีกระหนกเปลวประกอบเป็นรัศมีโดยรอบ ยอดบุษบกเป็นมงกุฎ ประกอบด้วยกรรเจียกจรและกฤษณกลีบปลายกรรเจียกจรเป็นปูนปั้นติดผนัง ด้านหน้าทำหลังคาเป็นมุขซ้อนกัน 2 ชั้น ประดับช่อฟ้า ใบระกา และนาคเป็นอนันต์เป็นบุษบกที่มีทรวดทรงที่ผสมผสานกันได้อย่างแปลกตา

4. **บุษบกธรรมาสันยุดมงกุฎใน “การเปรียญ” ของวัดราชประดิษฐา** (ต่อไปจะเรียกว่า บุษบกธรรมาสัน) เมื่อเทียบกับบุษบกและธรรมาสันยุดมงกุฎของพระอารามทั้ง 3 แห่งข้างต้นแล้ว ยุดมงกุฎของบุษบกธรรมาสันนี้ได้ถอดแบบมาจากพระมหาพิชัยมงกุฎซึ่งเป็น 1 ใน 5 ของเครื่องราชกกุธภัณฑ์อย่างชัดเจนจนเกือบจะครบถ้วนทุกองค์ประกอบ ไม่เว้นแม้แต่ดอกไม้ไหวที่ประดับตามชั้นเชิงต่าง ๆ ของพระมหาพิชัยมงกุฎ บุษบกธรรมาสันหลังนี้ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาในการสร้างและมาตั้งอยู่ใน “การเปรียญ” ของวัดราชประดิษฐา ตั้งแต่เมื่อไร เพราะแม้แต่ประวัติของการเปรียญแห่งนี้ก็ยังคงค่อนข้างคลุมเครือว่าจะเรียกว่า “การเปรียญ” หรือ “พระที่นั่งทรงธรรม” กันดี เพราะฉะนั้นประวัติที่พอจะกระจ่างแจ้งบ้างของอาคารหลังนี้จึงอาจช่วยไขความกระจ่างให้กับความเป็นมาของบุษบกธรรมาสันยุดมงกุฎหลังนี้ได้บ้าง

การเปรียญวัดราชประดิษฐา กับบุษบกธรรมาสันยุดมงกุฎ

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “วัดพระนามบัญญัติวัดราชประดิษฐ” ทรงกล่าวถึง “การเปรียญ” (ก็คือ ศาลาการเปรียญ) ของวัดราชประดิษฐา ไว้ว่า เดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้าง “โรงช้างเผือก” ขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อเป็นที่อาศัยของช้างเผือก แต่ต่อมาเมื่อช้างเผือกล้มลงจึงทรงรื้อโรงช้างเผือกที่สิ้นประโยชน์ใช้สอยไปตามวาระของช้างเผือกนั้นมาสร้างเป็น “การเปรียญ” (คือ ศาลาการเปรียญ) ให้กับวัดราชประดิษฐา ครั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อการเปรียญชำรุดลงเพราะไม่ระแนงกับกระเบื้องที่มุงไม่เข้ากันทำให้รั่วและทรุดโทรมในเวลาอันรวดเร็ว ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้าง “กุฏิ” ถวายให้พระสงฆ์ที่จำวัดได้มากขึ้น จึงทรงปรึกษากับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เพื่อทรงรื้อการเปรียญหลังนี้ไปสร้างใหม่ระหว่างตำหนักของเจ้านายทางด้านทิศตะวันตกของพระอาราม (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2550, 83-84)

การเปรียญที่ทรงเรือแล้วมาสร้างใหม่นี้จึงน่าได้แก่การเปรียญหลังที่กำลังกล่าวถึงและเป็นที่ตั้งของบุษบกธรรมมาสน์ยอดมงกุฏนี้เอง เพราะนอกจากจะอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระอารามระหว่างหมู้ตึก อันเป็นตำหนักของเจ้านายที่มาประทับจำพรรษาในวัดราชประดิษฐฯ แล้ว หน้าบันของการเปรียญก็จำหลักเป็นรูปช้างเผือกที่คงเรือมาจากโรงช่างเผือกในพระบรมมหาราชวังและนำมาใช้เป็นหน้าบันของการเปรียญหลังเก่าจนกระทั่งย้ายมาถึงหน้าบันของการเปรียญหลังใหม่นี้แทน เห็นได้จากการที่หน้าบันดูไม่ค่อยพอดีกับโครงสร้างของอาคารเท่าไรนัก ส่วนอายุเวลาของการเปรียญหลังใหม่คงอยู่ในระหว่างพุทธศักราช 2412-27 เหตุที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศักราช 2412 ด้วยพิจารณาหน้าจากลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือกชั้นที่ 1 มหาวราภรณ์พร้อมดวงดาราและสายสร้อยพระสังวาลเป็นสำหรับพิเศษสำหรับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประธานของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ ทำต่างดาวเพดานบนเพดานการเปรียญทำนองเดียวกับเพดานของพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างใหม่เมื่อพุทธศักราช 2412 จากดวงตราช้างเผือกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มสถาปนาขึ้น (ราชกิจจานุเบกษา, รศ. 112, 426, 428) และเหตุที่คงไม่ใหม่ไปกว่าพุทธศักราช 2427 ก็เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงการเปรียญหลังใหม่ในปีดังกล่าวไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงกล่าวถึงบุษบกธรรมมาสน์ยอดมงกุฏไว้ จึงมีปัญหาว่าสร้างขึ้นเมื่อไร และมาอยู่ที่การเปรียญนี้ได้อย่างไร ตั้งแต่เมื่อไร แต่มีความเป็นไปได้ที่บุษบกธรรมมาสน์จะย้ายมาจากการเปรียญหลังเดิมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น เพราะอย่างน้อยก็สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยของบุษบกธรรมมาสน์ที่มีไว้สำหรับพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนาและมักตั้งอยู่ในศาลาการเปรียญเป็นสถานที่สำหรับฆราวาสใช้ทำบุญฟังธรรมในวัด ประกอบกับเมื่อเราพิจารณาดูจากพื้นที่ภายในการเปรียญหลังใหม่แล้วก็จะเห็นว่าคับแคบ เมื่อนำบุษบกธรรมมาสน์ไปตั้งในการเปรียญหลังใหม่ซึ่งพอจะจุคนได้แบบไม่แออัดก็ประมาณ 20 คนเท่านั้น ดูไม่ค่อยโอโถงพอเหมาะแก่พื้นที่ใช้สอยเท่าที่ควร ทั้งยอดของบุษบกธรรมมาสน์ก็สูงจนเกือบจะขีดเพดานอยู่แล้ว จึงอาจเป็นไปได้ว่าบุษบกธรรมมาสน์ยอดมงกุฏหลังนี้คงไม่ได้สร้างพร้อมกันกับการเปรียญหลังใหม่ก็เป็นได้ เนื่องจากในการสร้างบุษบกธรรมมาสน์ที่มีขนาดและความสูงเช่นนี้คงต้องมีการคิดคำนึงถึงความเหมาะสมกับสถานที่ก่อนนำไปตั้งด้วย จิบุษบกธรรมมาสน์นี้อาจเคยตั้งอยู่ที่การเปรียญหลังเก่ามาก่อนซึ่งอาจมีพื้นที่ใช้สอยกว้างขวางใหญ่โตกว่าการเปรียญหลังใหม่

อนึ่ง แม้ว่าบุษบกธรรมมาสน์ยอดมงกุฏอาจเคยอยู่ที่ศาลาการเปรียญหลังเดิมมาก่อน แต่ปัญหาก็คือ เรื่องของรัชสมัยที่สร้าง เพราะความเป็นไปได้อาจจะสร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพอๆ กันด้วยฝีมือช่างในช่วงปลายรัชกาลก่อนกับต้นรัชกาลต่อมาจึงไม่น่าจะห่างกันมากนัก อาทิ การประดับกระจกตลอดทั้งเพดานและหลังเสาบุษบกก็เป็นลักษณะเดียวกับการประดับกระจกที่บุษบกพระพุทธรูปศิंहังคปฏิมากร

ภายในพระวิหารหลวงของวัดราชประดิษฐฯ อันสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตว่า ในพระราชนิพนธ์ เรื่อง “วัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงพระราชดำริในการนำพระบรมราชสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาใช้ในพระอารามที่ปฏิสังขรณ์เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติยศแก่สมเด็จพระบรมชนกนาถไว้ว่า “วัดที่ฉันปฏิสังขรณ์ทำต่อทูลกระหม่อมแห่งใดไม่ได้เอาเกี่ยวยอดเข้าไปแทรกมงกุฎเลย ถ้าแห่งหนึ่งถึงจะมีนายช่างคิดที่ตัวอย่างมาเปนเกี่ยวยอดแทรกมงกุฎ ฉันได้ให้แก้ทุกครั้ง เพราะที่จะถวายให้เป็นพระเกียรติยศที่ทรงทำเหมือนอย่างเช่นได้ทรงสำเร็จแล้ว” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2550, 86)

ถ้าพิจารณาจากพระราชประสงค์ข้างต้นแล้ว จึงเป็นไปได้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างบุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฎหลังนี้เพื่อใช้เป็นธรรมมาสน์เทศน์ที่ในการเปรียญหลังเก่าของวัด และทรงสร้างเป็น “ยอดมงกุฎ” เพื่อเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ประเด็นนี้เรื่องรัชสมัยที่สร้างบุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฎจึงยังเป็นข้อสงสัยที่เปิดกว้างให้พิจารณากันต่อไป

รูปลักษณะและองค์ประกอบ

บุษบกธรรมมาสน์ยอดมงกุฎทำจากไม้จำหลักตาสี่แดงปิดทองประดับกระจก มีหลากหลายสีด้วยกัน คือ สีขาวแบบกระจกเงา สีแดง และสีเขียว มักใช้ประดับที่ตัวลาย ส่วนสีขาว (สีน้ำเงินเข้ม) ใช้ประดับเป็นพื้นหลัง บุษบกธรรมมาสน์มีองค์ประกอบสำคัญทั้งหมดด้วยกัน 3 ส่วน อันได้แก่ฐานบุษบก เสาและหลังคาบุษบกพร้อมกับเครื่องประดับตกแต่ง และยอดมงกุฎอันเป็นองค์ประกอบสำคัญบุษบกธรรมาสน์หลังนี้ ดังจะพรรณนาแต่ละองค์ประกอบกันอย่างละเอียด กล่าวคือ

ฐานบุษบกธรรมมาสน์

เป็นฐานสิงห์เพิ่มมุมไม่มีสปี ประกอบด้วย “หน้ากระดานฐานสิงห์” จำหลักลายดอกไม้กลมที่ใจกลางของลายประจำยามใบเทศ ล้อมรอบด้วยลายใบเทศในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนสลับกับลายดอกไม้กลมใบเทศในกรอบโค้ง 8 หยักสลับกับลายก้านขดใบเทศประดับกระจกลีเขียว สีขาว และสีแดง พื้นหลังลายเป็นกระจกลีขาว ขอบบนและล่างของหน้ากระดานปิดทองทึบเหนือหน้ากระดานติดกระจง 2 ชั้น ทำจากตะกั่วปิดทองประดับกระจกลีขาว กระจงชั้นนอกเป็นกระจงตาอ้อยชั้นในเป็นกระจงเจิม เหนือหน้ากระดานเป็น “ขาสิงห์” สี่คม มีองค์ประกอบคือ ที่ “ท้องสิงห์” ทาสีแดงเรียบไม่มีลวดลาย “กาบเท้าสิงห์” จำหลักลายพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ “ลายในสิงห์” เป็นลายก้านขดใบเทศ “ครีบท้องสิงห์” จำหลักลายน่องสิงห์ ส่วน “น่องสิงห์” เป็นลายเปลวใบเทศ และมี “นมสิงห์” ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ ลวดลายและพื้นหลังทั้งหมดประดับกระจกอย่างหน้ากระดานฐานสิงห์หลังสิงห์เป็นขอบปิดทองทึบและมี “บัวหลังสิงห์” จำหลักลายบัวกระจงคว่ำประดับกระจกลีเขียวและสีแดง ติดกระจง 2 ชั้นที่หลังสิงห์เหมือนเช่นที่หน้ากระดานฐานสิงห์

ขาสีงห์นี้รองรับ “ท้องไม้” ยึดสูง จำหลักเป็นบัวกลีบขนุนเรียงซ้อนสลับกัน 2 ชั้น มีลายในกลีบเป็นลายรักร้อยใบเทศ ขอบกลีบเป็นลายน่องสิงห์ใบเทศ การประดับท้องไม้ด้วยลายบัวกลีบขนุนเช่นนี้ดูแปลกตาและไม่ค่อยเป็นไปตามระเบียบการประดับลายบริเวณท้องไม้มากนัก แต่จะว่าไปแล้วก็ดูละม้ายเหมือนช่างจะตั้งใจเลียนแบบลวดลายใบอะแคนตัส (acanthus) อันเป็นลวดลายประดับแบบพรณพุกษาของฝรั่งที่นิยมใช้กันมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่นำมาปรับปรุงให้ละม้ายเหมือนลายใบอะแคนตัสด้วยกระบวนลายกลีบบัวขนุนแบบ ไทย ๆ

เหนือท้องไม้เป็น “หน้ากระดาน” จำหลักลายประจำยามก้ามปูเปลวใบเทศ เหนือหน้ากระดานติดกระจัง 2 ชั้น หน้ากระดานนี้รองรับ “ท้องไม้” ชั้นต่อมาเป็นงานประดับกระจังสียลายเข้มขาบสลับสีกันระหว่างสีขาว สีแดง และสีเขียว เหนือท้องไม้เป็น “บัวปากฐาน” เป็นบัวหลายลายใบเทศซ้อนสลับกัน 4 ชั้น ประดับกระจังสีต่างกันรองรับ “หน้ากระดานบน” จำหลักลายหน้าสิงห์ปากขบสลับลายดอกไม้กลมใบเทศแทรกระหว่างกันด้วยลายเปลวใบเทศประดับกระจังหลากสีเช่นเดียวกับที่หน้ากระดานชั้นอื่น ขอบบนและล่างของหน้ากระดานปิดทองทึบ เหนือขอบหน้ากระดานประดับกระจัง 2 แถวเหมือนตำแหน่งอื่น บนสุดของฐานบุษบกประดับด้วย “กระจังเจิม” ขนาดใหญ่แกะสลักลอยตัวปิดทองประดับกระจังพร้อมเศียรสำหรับสวมลงบนฐานบุษบกประกอบด้วย ด้านหน้าระหว่างทางขึ้นบุษบกประกอบกระจังเจิมข้างละ 1 ตัว ส่วนที่เหลืออีก 3 ด้านเป็นกระจังเจิมด้านละ 5 ตัว โดยไม่มีกระจังปฏิญาณ บริเวณเพิ่มมุมของฐานทั้ง 4 มุมเป็นกระจังมุมมุมละ 3 ตัว

ฐานบุษบกนี้ยังยกเก็จที่ด้านหน้าเพื่อใช้เป็นชั้นลดหรือ “เตี้ยงลา” 2 ชั้น สำหรับพระสงฆ์ขึ้นสู่ธรรมมาสน์ สร้างแยกออกมาต่างหากจากตัวฐานบุษบกแล้วนำมาประกอบกัน มีความสูงเสมอหน้ากระดานบนของท้องไม้ฐานบุษบก และมีลวดลายอย่างเดียวกัน บางท่านเคยตั้งเป็นข้อสังเกตว่า ที่เตี้ยงลาทั้ง 2 ชั้นอาจเคยมีการประดับกระจัง 2 แถวเหมือนเช่นที่ประดับในส่วนฐานของบุษบก แต่ว่าในปัจจุบันสูญหายไปทั้งหมด (หรืออาจไม่เคยมีมาก่อนเลยก็ได้) และในเมื่ออาจเคยมีกระจัง 2 แถวติดตั้งอยู่ประจำที่ชั้นลดของบุษบกทำมาทยอดแห่งการลำบากสำหรับพระสงฆ์เมื่อจะขึ้นเทศน์บนบุษบกธรรมมาสน์ บุษบกนี้จึงอาจเป็นเพียงบุษบกธรรมดาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปหรือปูชนียวัตถุมากกว่าจะเป็นบุษบกธรรมมาสน์

เรื่องนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า หากเตี้ยงลาของบุษบกเคยประดับกระจังมาก่อน ในอดีตเมื่อเวลาใช้งานคงจะต้องมีเบาะสำหรับรองในแต่ละชั้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้พระสงฆ์เมื่อเวลาขึ้นไปนั่งบนธรรมมาสน์ หากไม่แล้วก็พระสงฆ์ที่ขึ้นเทศน์ก็จะลำบากเพราะติดกระจังทั้ง 2 แถวที่ตั้งค้ำอยู่ส่วนประโยชน์ที่ผู้เขียนนั้นผู้เขียนก็คิดว่าคงใช้เป็นธรรมมาสน์อยู่นั่นเอง เพราะหากใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือปูชนียวัตถุแล้ว ก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะต้องมีเตี้ยงลาสำหรับขึ้นไปบนนั้น ยิ่งเป็นกรณีที่ใช้เป็นบุษบกประดิษฐานพระพุทธรูป งานช่างระดับราชสำนักก็มักประดับชั้นเชิงต่าง ๆ ของฐานบุษบกด้วยขาสีงห์ ประติมากรรมลอยตัวรูปครุฑและเทพนมเป็นสัญลักษณ์รวมกันเพื่อสื่อความหมายถึงเขาพระสุเมรุในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏบนฐานของพระที่นั่งมหาเศวตฉัตร เช่นที่ปรากฏ

บนฐานบุษบกทรงพระประธานในพระอุโบสถของวัดราชประดิษฐฯ แต่ที่ฐานของบุษบกมาสน์ยอดมงกุฎหลังนี้มีเพียงลวดลายประดับซึ่งสอดคล้องกับฐานันดรศักดิ์ของผู้ใช้งาน คือพระภิกษุสงฆ์มากกว่า

เสาหลังคาบุษบกธรรมาสน์

“เสาบุษบก” ปักลงที่เพิ่มมุมของฐานบุษบกทั้ง 4 มุม มุมและต้น เป็นเสาเพิ่มเก็จ 3 เก็จรับกันกับเพิ่มมุมของฐานบุษบก โคนเสาประดับด้วย “กาบพรหมศร” ที่เพิ่มเก็จทั้ง 3 มุม ปิดทองประดับกระจก กาบพรหมศร ตัวกลางมีขนาดใหญ่กว่าอีก 2 ตัว เสาบุษบกด้านนอกประดับกระจกลายดอกพิกุลสีขาว พื้นลายเป็นสีขาวส่วนด้านหลังประดับลายดอกพิกุลเช่นกันแต่ เป็นกระจกลายสีขาวล้วน ที่เพิ่มมุมของเสาประดับด้วยลายจุดไข่ปลาเรียงกันตลอดความสูงของเสา กึ่งกลางเสาประดับด้วย “ประจำยามรดอก” ปิดทองประดับกระจก บัวปลายเสาประกอบด้วย “บัวลูกแก้ว” จำหลักลายรักร้อยใบเทศประดับกระจก ด้านล่างเป็นลายตาไก่เรียงเป็นลวดติดกระจกลายสีขาว ขอบล่างประจำกระจก 2 ชั้นหัวคว่ำ เหนือบัวลูกแก้วเป็นแถบลวดสลีเหลี่ยมปิดทองทึบ ถัดขึ้นไปเป็นจำหลักลายเป็นบัวกลีบขนุนใบเทศประดับกระจกต่างใบตะแคนตุส จากนั้นจึงเป็นชั้น “หน้ากระดานบน” จำหลักลายดอกไม้กลมด้านเฉียงใบเทศขนานด้วยลวดปิดทองทึบ ตอนล่างของหน้ากระดานประดับกระจกจันทอ้อยคว่ำ ตอนบนติดกระจกจิงเจิม

หน้ากระดานบนนี้รองรับ “หลังคาบุษบก” มีลักษณะเอนลาดและเพิ่มมุมเป็นสันเหลี่ยมตามการเพิ่มมุมของหน้ากระดานบนประดับกระจกเป็นลายคว่ำ 6 แฉก รองรับกระดานบนจำหลักลายดอกไม้กลมด้านเฉียง ใบเทศเช่นเดียวกันกับหน้ากระดานล่าง เพดานบุษบกประดับกระจกลายสีขาวล้วนเป็นลายดอกพิกุลเหมือนด้านในของเสาบุษบกเสริมส่งให้ภายในของบุษบกทั้งเพดานและเสาภายในดูเกิดจ่าระยิบระยับ

ยอดมงกุฎของบุษบกธรรมาสน์

ยอดบุษบกธรรมาสน์เป็น “ยอดมงกุฎ” เหตุที่ผู้เขียนไม่เรียกว่า “ยอดมงกุฎ” เนื่องจากองค์ประกอบทั้งหมดของยอดเลียนแบบมาจากพระมหาพิชัยมงกุฎโดยแทบไม่มีการปรับ ลดทอนหรือปรับปรุงทรวดทรงให้มีลักษณะเป็นเหลี่ยมมุมหรือเป็นไปในเชิงสถาปัตยกรรมแต่ประการใด เช่นเดียวกับบุษบกทรงพระประธานในพระอุโบสถ วัดอนงคาราม แต่ดูเหมือนขยายขนาดของพระมหาพิชัยมงกุฎทั้งทรวดทรงและรายละเอียดมาสวมลงบนยอดธรรมาสน์มากกว่า ในที่นี้จึงขอเรียกว่า “ยอดมงกุฎ” ยอดมงกุฎของบุษบกธรรมาสน์จึงมีองค์ประกอบที่เทียบเคียงได้กับพระมหาพิชัยมงกุฎที่ทำจากทองคำลงยาราชาวดีประดับเพชร มีดอกไม้ไหวประดับเพชร เป็นหนึ่งในเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างขึ้นเมื่อประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกในพุทธศักราช 2324 กล่าวคือ

ตอนล่างสุดของมงกุฎเหนือหน้ากระดานบนเทียบได้กับ “ผ้าจีบ” ของพระมหาพิชัยมงกุฎทำเป็นแผ่นไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในแนวตั้งเรียงตัวเว้นระยะห่างกันปลายผ้าจีบจำหลักลายกระจกใบเทศ ดหนือผ้าจีบเป็นเกี้ยวล่าง

“เกี่ยวล่าง” เป็นเกี่ยวชั้นที่ 1 เป็นบัวลูกแก้วกลมจำหลักเป็นช่อดอกไม้กลมใบเทศเรียงต่อกันในรูปของลายรักร้อยตามแนวนอนคล้ายกับที่ปรากฏบนเกี่ยวล่างของพระมหาพิชัยมงกุฏ และมี “ดอกไม้ทิศ” เป็นลายประจำยามใบเทศในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนติดกระจกประดับอยู่ทั้ง 4 ทิศของเกี่ยวเช่นเดียวกัน พื้นหลังของเกี่ยวล่างติดกระจกสีขาบหลังบัวลูกแก้วติดกระจกเงา หลังกระจกเงาปัก “ดอกไม้ไหว” เป็นระยะโดยรอบ ดอกไม้ไหวนี้ทำจากวัสดุคล้ายกาเหวยสีเหลือง ขนาดใหญ่ประมาณครึ่งฝ่ามืออัดเป็นรูปดอกไม้กลมมีกลีบเป็นลายกระจัง 8 กลีบ ปิดทองประดับกระจกสี ขาวตัดเป็นรูปสามเหลี่ยมขึ้นเล็ก ๆ ประกบกันอย่างละเอียดตรงติดกับขดลวด (สปริง) เหมือนเช่นดอกไม้ไหวที่ใช้ประดับพระมหาพิชัยมงกุฏและเครื่องราชศราภรณ์อื่น ๆ เกี่ยวล่างนี้รองรับ “ชั้นเชิงบาตร” เรียงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น เชิงบาตรแต่ชั้นประดับด้วยลายดอกไม้กลม 6 กลีบประดับกระจก ในขณะที่ของพระมหาพิชัยมงกุฏเป็นลายตาไก่ลงยาสีแดง เหนือชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นติดกระจกเงาแบบเดียวกันพระมหาพิชัยมงกุฏ ชั้นเชิงบาตรนี้รองรับ “ท้องไม้” จำหลักรูปบัวเกสรซ้อนสลับกัน 2 ชั้น ชั้นนอกเป็นกระจกสีเขียว ชั้นในเป็นกระจกสีขาว รองรับเกี่ยวต้น

“เกี่ยวต้น” เป็นเกี่ยวชั้นที่ 2 เป็นบัวลูกแก้วกลมเช่นเดียวกับเกี่ยวล่าง จำหลักลายคล้ายกัน แต่มีความซับซ้อนน้อยกว่า โดยประดับกระจกในลักษณะเดียวกับเกี่ยวล่าง แต่ไม่มีดอกไม้ทิศประดับเหมือนเช่นเกี่ยวต้นของพระมหาพิชัยมงกุฏ บนเกี่ยวต้นติดกระจกเงาปักดอกไม้ไหวโดยรอบเป็นระยะเหมือนกับพระมหาพิชัยมงกุฏ เหนือเกี่ยวต้นเป็น “ชั้นเชิงบาตร” 2 ชั้นเท่ากับชั้นเชิงบาตรในส่วนนี้ของพระมหาพิชัยมงกุฏและอยู่ในลักษณะเดียวกับชั้นเชิงบาตรเหนือเกี่ยวล่าง ชั้นเชิงบาตรนี้รองรับ “ท้องไม้” จำหลักเป็นรูปบัวเกสรเช่นกัน เหนือท้องไม้จึงเป็นเกี่ยวกลาง

“เกี่ยวกลาง” เป็นเกี่ยวชั้นที่ 3 เป็นรูปบัวลูกแก้วกลมเช่นเดียวกับเกี่ยวทุกชั้น จำหลักลายก้านต่อดอกไม้เทศประดับกระจกสีต่างเกี่ยวกลางของพระมหาพิชัยมงกุฏที่เป็นลายรักร้อยอยู่ข้างบนเกี่ยวกลางติดกระจกเงา มีดอกไม้ไหวปักอยู่โดยรอบเหมือนที่พระมหาพิชัยมงกุฏ เกี่ยวกลางนี้รองรับ “ชั้นเชิงบาตร” ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นแต่สอบแคบกว่าชั้นเชิงบาตรอื่น ๆ เชิงบาตรแต่ละชั้นประดับด้วยลายดอกไม้กลมและกระจังเหมือนกันทุกชั้น ส่วนเชิงบาตรชั้นนี้ของพระมหาพิชัยมงกุฏมีเพียง 2 ชั้นชั้นเชิงบาตรนี้ทำหน้าที่รองรับปลีต้น

“ปลีต้น” จำหลักลายเป็นรูปกลีบบัววงกลประดับกระจก มีกลีบเลี้ยงเป็นกระจังหุ้มที่โคนกลีบใหญ่ ใกล้เคียงกับพระมหาพิชัยมงกุฏ ปลีต้นต้นนี้รองรับ “เกี่ยวยอด” เป็นเกี่ยวชั้นที่ 4 จำหลักลายดอกไม้กลมประดับกระจกต่างดอกไม้ทิศซึ่งไทยประดับประจำทิศทั้ง 8 ของส่วนเดียวกันนี้ที่พระมหาพิชัยมงกุฏ เพียงแต่ไม่มีดอกไม้ไหวเหมือนพระมหาพิชัยมงกุฏแต่ใช้กระจังประดับแทน ได้เกี่ยวยอดเป็นกระจังบัวหงายเรียงซ้อนสลับกัน 2 ชั้น ประดับกระจก เหนือปลียอดต่อด้วย “ชั้นเชิงบาตร” ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ติดกระจกเงาโดยรอบ ชั้นเชิงบาตรนี้ทำหน้าที่รองรับปลียอด

“ปลียอด” ที่โคนปลีจำหลักลายกระจังบัวหงายการประดับกระจกในลักษณะเดียวกับพระมหาพิชัยมงกุฏที่เป็นลายกลีบบัววงกลหุ้มโคนปลี แต่ปลียอดของบุษบกธรรมาสันปิดทองเกลี้ยงไม่มีลวดลาย ต่างจากปลียอดของพระมหาพิชัยมงกุฏที่ลงยาเน้นเส้นทองเป็นลายคชกริชเรียงซ้อน

ลดหลั่นกันจนถึงยอด ปลายปีของบุษบกธรรมาสน์จำหลักลายจุดไข่ปลาแทนมงคลเพชรที่ประดับ โดยรอบ “พระมหาวีเชียรมณี” เพชรขนาดใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ พระราชสมบัตินี้ (การเวก รัตนกุล) ซึ่มาจากเมืองกัลกัตตาของอินเดียเมื่อพุทธศักราช 2402 เพื่อทรง ใช้ประดับบนยอดพระมหาวีชัยมงกุฏ (ราชสมบัตินี้, 2463, ก. 50-51) ดังนั้น “เม็दन้าค้ำง” บนปลาย ปลียอดจึงเทียบกับได้กับพระมหาวีเชียรมณีเป็นเพชรยอดมงกุฏ

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏ

ถึงว่าแม้บุษบกธรรมาสน์ยอดทรงมงกุฏหรือยอดมงกุฏที่เรามืออยู่เพียงน้อยนิดจะปรากฏมา แล้วตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังตัวอย่างจากธรรมาสน์ยอดมงกุฏวัดค้ำงควา จังหวัดนนทบุรี รวมไปถึงบุษบกยอดมงกุฏรูปทรงแปลกประหลาดของวัดบรมวงศัศิวารามส่วนหนึ่งเพราะผู้สร้าง คงตั้งใจประดิษฐ์ให้มีรูปทรงที่ดูแปลกตาจึงไม่เป็นที่แพร่หลายเหมือนเช่นธรรมาสน์ยอดบุษบกที่พบ ได้ทั่วไป นอกจากบุษบกยอดมงกุฏแล้วยังพบงานประณีตศิลป์อื่น ๆ ที่เป็นยอดมงกุฏยอดทรงมงกุฏ ด้วยอาทิ พระโกศทองใหญ่ในรัชกาลที่ 1 ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างเมื่อ พุทธศักราช 2351 (พิชญา, 2552, 88) ก็มีฝาเป็นยอดทรงมงกุฏแปดเหลี่ยม ดูเหมือนว่ายอดมงกุฏ หรือยอดทรงมงกุฏซึ่งเป็นศิวารามชั้นสูงสุดนี้ก็มี “ศักดิ์” ของการใช้งานที่สูงอยู่ไม่น้อย

กุกุฎการยอดมงกุฏกับ “อินทรคติ” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มมีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเรือนยอด หรือ “กุกุฎการ” ที่เป็น “ยอดมงกุฏ” ขึ้น ดังปรากฏเป็นงานสถาปัตยกรรมหลายแห่งด้วยกัน ไม่ว่าจะ เป็น วิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่อาจถือได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรม “ยอดมงกุฏ” แห่ง แรกและมีทรวดทรงงดงามที่สุด เป็นแบบอย่างให้กับสถาปัตยกรรมยอดมงกุฏอื่น ๆ ในเวลาต่อมา อาทิ ซุ้มประตูยอดมงกุฏทางเข้าพระอุโบสถ วัดอรุณราชวราราม ต่อมา “ยอดมงกุฏ” ก็แปรเปลี่ยน ให้มีเพิ่มเก็จเป็นเหลี่ยมมุมแบบสถาปัตยกรรมกลายเป็น “ยอดทรงมงกุฏ” เช่น ยอดทรงมงกุฏของ พระมณฑปประดิษฐานพระไตรปิฎกและซุ้มประตูทางเข้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีบุษบกยอดทรงมงกุฏของพระโพธิธำตูปิมาณด้านหลังพระ อุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และหอรบขังทรงยอดมงกุฏของวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม จนกระทั่งจนกระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซุ้มประตูทางเข้าวัดเทพ ศิรินทรवासก็ยังเป็นยอดทรงมงกุฏแปดเหลี่ยม รวมทั้งหอรบขังของพระอารามเดียวกันก็เป็นยอด ทรงมงกุฏ

การสร้างสถาปัตยกรรมเรือนยอดหรือกุกุฎการยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏที่ริเริ่มใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงเป็นคติสัญลักษณ์เกี่ยวเนื่องกับ “คติพระอินทร์” ซึ่งผู้เขียนขอเรียกว่า “อินทรคติ” และเป็นหนึ่งในพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า อยู่หัวที่เด่นชัดจนถือเป็น “อุดมการณ์” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2544, 195) อย่างหนึ่งประจำรัชสมัย “อิน ทรคติ” ที่สัมพันธ์กับ “กุกุฎการยอดมงกุฏ” เห็นได้ชัดเจนจากการที่ทรงสถาปนาวิหารยอดในวัด

พระศรีรัตนศาสดารามเป็นกุฎาคารยอดมงกุฎ จดหมายเหตุวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่ง “ออกพระศรีภริษาธิราชเสนาบดีศีลาลักษณ์และนายขำนิโวหาร” เขียนเสร็จเมื่อจุลศักราช 1196 หรือตรงกับพุทธศักราช 2377 ได้เรียกชื่อเต็มของวิหารยอดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นก่อนพุทธศักราช 2374 ว่า “พระบรมมหาเศวตกุฎาคารวิหารยอด” (ศรีภริษา, 2516: 24) และอีกชื่อหนึ่งที่ค่อนข้างจะเกี่ยวข้องกันกับอินทรคติปรากฏในฉบับตัวเขียนจึงไม่ค่อยแพร่หลายนักก็คือ “พระบรมเสวตวรรษะยันตวิหาร” และอีกครั้งหนึ่งในเอกสารเดียวกันต่างกันเล็กน้อยว่า “พระเสวตวรรษะยันตระพิมานวิหารยอด” (ศรีภริษาธิราชเสนาบดีศีลาลักษณ์และนายขำนิโวหาร, จ.ศ. 1196)

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า “เวษยันตระพิมาน” ในที่นี้ก็คือ “ทิพพิมานอันเป็นนิवासฐานแห่งสมเด็จพระอมรินทรามาตราชินี ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งเมืองดาวดึงส์มีนามบัญญัติชื่อว่าไพชยนต์พิมาน” (ธรรมปริชา, 2520, 3 : 115) คือ วิมานไพชยนต์ วิมานพระอินทร์ หรือ “เรือนอินทร์” ของพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามคติไตรภูมินั่นเอง แสดงให้เห็นว่า วิหารยอดแห่งนี้นอกจากจะเป็นสถาปัตยกรรมอันเป็นเอกลักษณ์งานช่างในรัชกาลที่ 3 แล้ว ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์สื่อถึงวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สอดคล้องกับอินทรคติที่เป็นพระราชนิยามหรืออุดมการณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม หาก “ยอดมงกุฎ” ของวิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมีความเกี่ยวข้องกับ “วิมานพระอินทร์” บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว ปัญหาก็คือ เราจะอธิบายและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่าง “ยอดมงกุฎ” กับ “วิมานพระอินทร์” ได้อย่างไร เพราะในไตรภูมิโลกวินิจยกถาไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ (ดู ธรรมปริชา, 2520, 3 : 115-116)

คัมภีร์ปัญจราชาภิเษก เขียนขึ้นโดยพระพิมลธรรมถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกในพุทธศักราช 2324 (พิมลธรรม, 2541, 8) กล่าวถึงลักษณะราชาภิเษก 5 ประการและธรรมเนียมปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์ คัมภีร์นี้ได้เปรียบเทียบกับพระวรกายของพระมหากษัตริย์กับเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาลและเครื่องราชกกุธภัณฑ์อันเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งในคัมภีร์ระบุไว้ ได้แก่ พระเศวตฉัตร พระมหามงกุฎ พระขรรค์ พระภูษาผรัตกัมพล ฉลองพระบาททองประดับแก้ว (พิมลธรรม, 2541, 3) ในฐานะเครื่องประดับเขาพระสุเมรุไว้อย่างน่าสนใจว่า

“โส มหาสตุโต ลินโร อธิฐานกาย ปญจาทิสก อธิฐานลิตี เมื่อสมเด็จพระมหากษัตริย์ได้รับราชาภิเษกเป็นเอกแก่ราชสมบัติแล้ว พึงได้อธิฐานอาตมาพระองค์เองว่าเรานี้คือเขาพระสุเมรุราชอันตั้งอยู่เป็นหลักพระธรณีในพื้นที่ปฐพีพิล และพระเนตรของเราข้างขวาคือพระสุริยาอาทิตย์ พระเนตรของเราข้างซ้ายคือพระจันทร์อันส่องโลกให้เห็นแจ้งในพระทัย...และพระหัตถ์ทั้งซ้ายขวาและฝ่าพระบาทนั้น คือ ทวีปทั้งสี่ เศวตฉัตรทกชั้นนั้น คือฉกามาพรจรทั้งหก... พระมหามงกุฎนั้นไซ้รัคือยอดวิมานพระอินทร์ พระขรรค์นั้น คือพระปัญญาอันจะตัดมลทินถ้อยความไพเราะฟ้าผ่าแผ่นดินให้เห็นแจ้งทั่วทั้งโลกก็ธาตุ และเครื่องประดับผัวรัตกัมพลนั้น คือเขาคันธมาทน์อันประดับเขาพระสุเมรุ

ราช อ้นองค์พระมหากษัตริย์นั้น คือพระวินัยธรรม อ้นตรัสสั่งสอนแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ปรากฏเห็นแจ้งรุ่งเรืองไปทั่วทั้งชมพูทวีป เกือกแก้วนั้น คือแผ่นดินอันเป็นที่รองรับเขาพระสุเมรุราช และเป็นที่ยอดแห่งอาณาจักรทั้งหลายทั่วทั้งแคว้นขอบขัณฑสีมาและจะปรากฏด้วยพระยศพระเดชของสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้านั่นแล” (พินลธรรม, 2541, 3-4) (ผู้เขียนเน้นความ)

โดยนัยของการอุปมาจากคัมภีร์ปัญจราชาภิเษกข้างต้น พระมหามงกุฏอันเป็นหนึ่งในเครื่องราชกกุธภัณฑ์จึงเปรียบได้กับยอดวิมานพระอินทร์ ปรากรกเหตุดังกล่าวกฏาการยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏที่ริเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นสัญลักษณ์ที่แทนความหมายถึง “ยอดวิมานพระอินทร์” คือยอดของไพชยนต์มหาปราสาทที่ประทับของพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหนือยอดเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาลนั่นเอง ดังเห็นได้จากนามของวิหารยอดที่ปรากฏในจดหมายเหตุวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ “พระบวรเสวตรเวชยันตวิหาร” หรือ “พระเสวตรเวชยันตพิมานวิหารยอด”

ด้วยเหตุนี้ การสร้างกฏาการยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์และเพ็ญฟูในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพ้องกับพระราชนิมิตใน “อินทรคติ” ของพระองค์

ไม่เพียงแต่สถาปัตยกรรมยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏที่สื่อความหมายถึงยอดวิมานพระอินทร์เท่านั้น อินทรคติเช่นนี้ยังปรากฏที่พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระมหามงกุฏของพระประธานวัดนางนองกรุงเทพมหานคร มาสวมลงบนยอดนภศูลของพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม การศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมาไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า พระปรางค์องค์นี้คือพุทธสถาปัตยกรรมที่สื่อสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุอย่างชัดเจนก็จริง หากสิ่งที่ยังคงเป็นปริศนามาจนถึงทุกวันนี้ก็คือ พระราชดำริของพระองค์ที่ทรงเชิญพระมหามงกุฏไปประดิษฐานบนยอดนภศูลของพระปรางค์

ในงานศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน แม้จะแสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ว่า ปรางค์ประธานของวัดอรุณราชวรารามเป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล แต่ก็คงมิใช่ “ทั้งหมด” ของพระปรางค์ที่ตั้งเป็นเขาพระสุเมรุ พระปรางค์ประธานล้อมรอบด้วยปรางค์บริวารทั้ง 4 มุม เที่ยบได้กับมหาทวีปทั้ง 4 ทิศของเขาพระสุเมรุ มณฑลทั้ง 4 ด้านของปรางค์บริวารอาจหมายถึงท้าวจาตุมหาราช เทพดาผู้ทรงพิทักษ์รักษาทวีปทิศทั้ง 4 สอดคล้องกับการประดับฐานปรางค์ประธานซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 ชั้น ชั้นแรก เป็นนักษะแบก สู่ถึงบริวารของท้าวจาตุมหาราช ชั้นที่ 2 เป็นกระเปาะถึงจะไม่อยู่ในสารบบไตรภูมิแต่ก็สื่อความหมายถึงบริวารของพระรามในฐานะอวตารของพระนารายณ์ ชั้นที่ 3 เป็นเทวดาแบก หมายถึง เทพดาที่เป็นบริวารของพระอินทร์ (กิตติพงษ์, 2543 อ้างถึงใน ศักดิ์ชัย, 2551, 151)

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนเห็นว่าฐานทั้ง 3 ชั้นนี้เท่านั้น ที่นับเป็นเขาพระสุเมรุ ส่วนเรือนธาตุของพระปรางค์ประธานที่ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ซ้อน 3 ชั้นและจะระนำของเรือนธาตุเป็นที่ประดิษฐานรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งนักวิชาการให้ความเห็นว่าเป็นส่วนสวรรค์ของพระอินทร์ และส่วนบน

สวรรค์ของพระอินทร์ก็ประดิษฐานพระเจดีย์จุฬามณีนั้น (ศักดิ์ชัย, 2551, 152) ผู้เขียนกลับเห็นว่า เรือนธาตุของพระปรารค์ประธานคือ วิมานไพชยนต์หรือ “วิมานพระอินทร์” ที่ตั้งอยู่บนเขายอดเขา พระสุเมรุ ซึ่งแทนด้วยฐาน 3 ชั้นดังกล่าวอีกทีหนึ่ง เห็นได้จากซุ้มจรณะของเรือนธาตุทั้ง 4 ด้านที่ ตามปกติและประดิษฐานพระพุทธรูปกลับเป็นที่ประดิษฐานรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ รวมทั้งชั้น อัสดงก็ประดับด้วยรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน (ศักดิ์ชัย, 2551, 150)

นอกจากนี้ การประดับยอดปราสาทขนาดเล็กเหนือสันหลังคาของซุ้มจรณะทั้ง 4 ด้าน เมื่อ รวมกับยอดประธานของปราสาทเป็น 5 ยอดตามคติไตรภูมิ ทำให้ยอดของพระปรารค์ 5 ยอดดูเหมือน ปราสาท 5 ยอด ดังมีตัวอย่างปราสาทยอดปราสาท 5 ยอด อาทิพระที่นั่งเวชยันต์วิเชียรปราสาทที่ พระนครคีรี (เขาวัง) สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปราสาท 5 ยอดใน จิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง “นารทชาดก” ภายในอุโบสถ วัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บูรณปฏิสังขรณ์ในรัชกาลเดียวกันเมื่อพุทธศักราช 2402 ควรสังเกตด้วยว่ายอดนภศูลของปราสาท ห้ายอดในจิตรกรรมวัดประดู่ทรงธรรมก็ยังประดับด้วยพระมหามงกุฏเช่นเดียวกับพระปรารค์วัดอรุณ ราชวราราม ด้วยเหตุนี้ ยอดทั้ง 5 ของพระปรารค์ประธานจึงเทียบได้กับปราสาทห้ายอด โดยมีรูป พระนารายณ์ทรงสุบรรณประดับอยู่ที่ชั้นอัสดง ซึ่งเทียบได้กับรูปครุฑยุคนาครองรับไชราของพระ มหาปราสาท เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อประกอบกับรูปพระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณที่ซุ้มจรณะของเรือนธาตุด้วยแล้ว เรือนธาตุของพระปรารค์วัดอรุณราชวรารามจึง เปรียบได้กับวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์ โดยมีพระมหามงกุฏที่ยอดนภศูลเป็นสัญลักษณ์ของ “ยอดวิมานพระอินทร์” ตามอินทรคติที่ปรากฏในคัมภีร์ปัญจราชาภิเษก

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือ ความทรงจำว่า “การที่เอามงกุฏขึ้นต่อบนยอดนภศูลก็ไม่เคยมีแบบอย่างที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัย นั้นจึงพากันสันนิษฐานว่ามีพระราชประสงค์จะให้คนทั้งหลายเห็นเป็นนิมิตว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า ‘มงกุฏ’ จะเป็นยอดของบ้านเมืองต่อไป” (ดำรงราชานุภาพ, 2546, 71) และยังได้รับการผลิตซ้ำเป็นความรู้ เช่นว่านั้นมาจนถึงปัจจุบันก็ตาม (ศิริศักร, 2550, 9-10) แต่ผู้เขียนเชื่อว่า การนำพระมหามงกุฏของ พระประธานวัดนางนองวรวิหารไปสถิตบนยอดนภศูลของพระปรารค์วัดอรุณราชวรารามเปรียบได้ กับวิมานไพชยนต์ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาลอีกทีหนึ่งเป็นการสื่อสื่อความ หมายเชิงสัญลักษณ์ ในฐานะที่พระมหามงกุฏเปรียบได้กับยอดของวิมานพระอินทร์บนสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์เช่นเดียวกับที่ปรากฏเป็นงานสถาปัตยกรรมประเภทกุฎาคารยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏ นั้นเอง

จากยอดวิมานพระอินทร์

สู่พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติเมื่อพุทธศักราช 2394 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้รูปพระมหาพิชัยมงกุฏเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ซึ่งประดิษฐ์จากพระปรมาภิไธยเดิมว่า “มงกุฏ” และทรงสร้างเป็นพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ขึ้นหลายองค์ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538, 56 และ 119) จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่า เหตุใดผู้คนในสมัยนั้นจึงโจษจันว่า การเชิญพระมหามงกุฏสถิตบนยอดนภศูลของพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะได้ทรงครองราชสมบัติต่อไป เพราะนอกจากมงกุฏจะเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ในกาลต่อมาแล้ว เมื่อได้ทรงครองราชย์แล้วจริงๆ เรื่องดังกล่าวก็ดูเหมือนจะลงเอยตามที่โจษจันกัน การเชิญพระมหามงกุฏประดิษฐานบนยอดนภศูลของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม หรือบนยอดพระเจดีย์ของวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร (กรมศิลปากร, 2525 ก, 41) จึงเปลี่ยนความหมายเชิงสัญลักษณ์จากยอดวิมานพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์หรือทรงสร้างพระเจดีย์ดังกล่าว รวมไปถึงความหมายของสถาปัตยกรรมยอดมงกุฏหรือยอดทรงมงกุฏที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้เป็นต้นไป อาทิ หอระฆังยอดทรงมงกุฏในวัดราชประดิษฐฯ พระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นก็ตีความมุ่งหมายให้เป็นพระบรมราชสัญลักษณ์อันสื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทนที่ยอดวิมานพระอินทร์ตามอินทรคติในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในที่สุด

ปรารภเหตุดังกล่าวข้างต้น ในแง่ความหมายเชิงสัญลักษณ์อันเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏในศาลาการเปรียญวัดราชประดิษฐฯ ซึ่งนำพระมหาพิชัยมงกุฏมาขยายมาตราส่วนและถอดรายละเอียดจนเกือบทุกกระเปียดนี้ว โดยไม่มีการปรับ ลดทอน หรือปรุงแต่งทรงให้เป็นเหลี่ยมมุมแบบตามยอดมงกุฏ แต่จงใจให้เหมือนพระมหาพิชัยมงกุฏมากที่สุด และคงเพื่อให้สอดคล้องกับพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระมหาพิชัยมงกุฏ ได้ตรงที่สุด ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า บุษบกธรรมาสน์ยอดมงกุฏนี้ คือสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

เอกสารตัวเขียน

ศรีสุริปริชา, พระ. 2516. "จดหมายเหตุทรงปฏิสังขรณ์วัดพระ ศรีรัตนศาสดารามครั้งรัชกาลที่ 3,"
 ใน *ปาฐกถาเรื่อง สงวนรักษาของโบราณ จดหมายเหตุทรงปฏิสังขรณ์วัด พระศรีรัตนศาสดา
 รามครั้งรัชกาลที่ 3 และการซ่อมภาพ ผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามใน
 การสมโภชพระนครครบร้อยปี พ.ศ. 2425. น. 23-27. พระนคร : กรมศิลปากร.*

ศรีสุริปริชาธิราชเสนาบดีศีลาลักษณ์, พระ และชำนาญโวหาร, นาย. จ.ศ. 1196. "สำเนารายงานเล่ม 6
 ว่าด้วยการ ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม." ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ.
 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย . ภาษาไทย. จ.ศ. 1196 เลขที่ 1/ฉ.

เอกสารตัวพิมพ์

กรมศิลปากร. 2525 ก. *ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : กรม
 ศิลปากร. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525).
 กิตติพงษ์ บุญเกิด. 2543. "การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพระอารามหลวง ในเขตกรุงเทพ
 มหานคร." รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
 มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เครื่องศิราภรณ์, 2547. กรุงเทพฯ : สยามแอดมินนิสเตรทีฟแมนเนจเม้นท์.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2550 "พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ว่าด้วย วัดพระ
 นามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ" ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 24 (ตุลาคม 2550), น. 79-87.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. 2546. *ความทรงจำ*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ
 และมูลนิธิสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล
 พระธิดา.

ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา. 2536. *วัดอรุณราชวราราม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ต้นอ่อน.

เทวาทินิมิต, พระ. 2537. *สมุดตำราลายไทย ของพระเทวาทินิมิต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
 องค์การค้าของคุรุสภา.

ธรรมปริชา, พระยา. 2520. *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง)*, 3 เล่ม, กรุงเทพฯ
 : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. 2549 "พระที่นั่งทรงธรรม : วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม," ใน
ศิลปวัฒนธรรม. 27 สิงหาคม 2549), น. 143-153.

พิชญา สุ่มจินดา. 2552. "พระโกศทองใหญ่รัชกาลที่ 1 ในการออกพระเมรุสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
 เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 30 (กุมภาพันธ์
 2552), น. 78-90.

พิมลธรรม, พระ, 2541. "ปัญญาชาภิเษก." ใน *รวมเรื่องราวชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุง*

สยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า. น. 1-8. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเสริม กรวิทยาศิลปิน เป็นกรณีพิเศษ ฌณาปนสถานวัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ 19 ธันวาคม พุทธศักราช 2541)

ราชกิจจานุเบกษา. ร.ศ. 112. "พระราชบัญญัติสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่ง ช้างเผือก," ใน ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 10. แผ่นที่ 39. ลงวันที่ 24 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก 112น. 425-434.

ราชสมบัติ, พระ. 2463. กลอนนิราศเกาะแก้วกาลกัตา พระราชสมบัติ การเวก รัตนกุล แต่งเมื่อรัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์แจกในงานปลงศพ นางเปลียน โอสถานนท์ เมื่อปีวอก พ.ศ. 2463).

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2550. "ทำไม ร.๓ ไม่สวมมงกุฎ," ใน เมืองโบราณ. 33 (กรกฎาคม-กันยายน 2550), น. 7-10.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 2551. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ

สันติ เล็กสุขุม. 2545. กระหนกในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

สำนักพระราชเลขานุการ. 2525. สมุดภาพเหตุการณ์สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ. (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัด พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525).

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2538. พระราชลัญจกร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์. (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีกาญจนาภิเษกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ 50 ปี วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2539 และในมหามงคลวโรกาสพระราชทานพระบรมราชา นุญาตให้จัดสร้างและจัดพระราชพิธีจารึกพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ทองคำประจำรัชกาล วันที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2538).

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2544. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2551. "ภาค 3 น้ำ," ใน ลักษณะไทย ภูมิหลัง. น. 142-295. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.